

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Participatie als eigen verantwoordelijkheid

In weerwil van grote bezorgdheid over de vermeende toename van egoïsme en onverschilligheid, is het sociale en politieke engagement nog steeds hoog in Nederland. Van het hameren door de politiek en overheid op meer eigen verantwoordelijkheid van de burgers valt geen grotere participatie te verwachten. Burgers wantrouwen de intenties van de overheid, voelen zich miskend of in hun sombere beeld over de maatschappelijke betrokkenheid bevestigd. Laat vrijwillige participatie vooral een eigen verantwoordelijkheid blijven.

door *Paul Dekker*

De auteur is hoogleraar Civil Society aan Tilburg University en hoofd van de sector Participatie, Cultuur en Leefomgeving van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

DE LAATSTE JAREN DOET DE POLITIEK EEN GROTER BEROEP op de eigen verantwoordelijkheid van burgers, vooral (en steeds meer?) om voor zichzelf te zorgen, maar ook om zich in te zetten voor andere mensen en voor het oplossen van collectieve problemen. Ik richt me in dit artikel op het nemen van verantwoordelijkheid voor anderen en voor collectieve aangelegenheden door (burger)participatie. Ik wil drie vragen beantwoorden:

1. Hoe is het gesteld met de participatie en de bereidheid daartoe?
2. Hoeveel steun is er voor het streven naar meer eigen verantwoordelijkheid?
3. Zal het benadrukken van eigen verantwoordelijkheid tot meer participatie leiden?

Bij de beantwoording maak ik gebruik van diverse onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau onder de Nederlands(talige) bevolking van 18 jaar en ouder.

HOE STAAT HET MET DE PARTICIPATIE?

Dit is de meest feitelijke vraag en men zou mogen vermoeden dat die dus het simpelst te beantwoorden is, maar dat valt tegen. De informatie moet ontleend worden aan bevolkingsenquêtes en de uitkomsten daarvan zijn sterk afhankelijk van de exacte vraag en het kader waarin die vraag wordt gesteld. Daardoor worden verschillende associaties bij de ondervraagden opgeroepen. Het maakt bijvoorbeeld veel uit of men bij vrijwilligerswerk het beeld oproept van echt werk dat onbaatzuchtig met regelmaat voor onbekenden wordt verricht, of eerder het beeld van ‘wel eens wat doen’ voor de sportclub of de school van het eigen kind. In figuur 1 staan een paar tijdseries bij elkaar uit het SCP-onderzoek ‘Culturele veranderingen in Nederland’ met daaronder de gebruikte vragen.

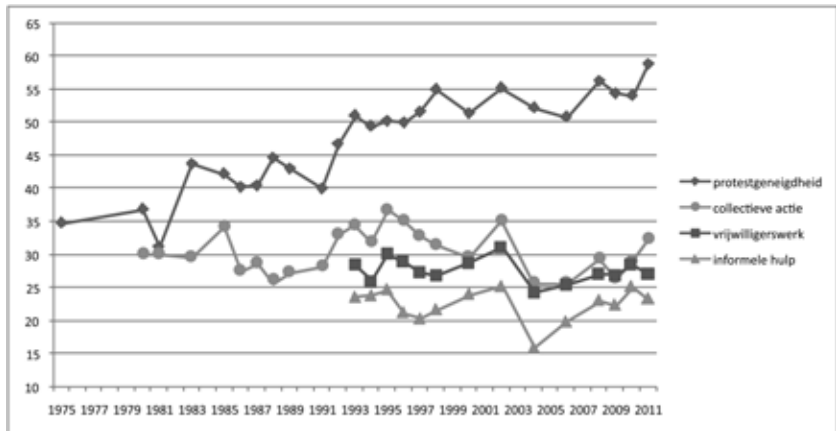
Sinds 1975 is de protestgeneigdheid duidelijk toegenomen. De sinds 1980 gemeten deelname aan collectieve acties en de sinds 1993 nagevraagde participatie als vrijwilliger en als informele helper vertonen fluctuaties, maar geen trendmatige toe- of afname. Andere data vertonen soms stijgingen, soms dalingen en vaak onwaarschijnlijk grote schommelingen, maar bij elkaar genomen geven ze geen aanleiding trends te constateren. Nederland komt uit Europese vergelijkingen ook nog steeds als een van de landen met het hoogste percentage vrijwilligers.¹

Protestgeneigdheid loopt als enige op en is natuurlijk geen feitelijke activiteit. Ze is ook eerder een onderschreven gedragsnorm dan een serieuze voorspelling van het eigen gedrag. Gedrag hangt af van omstandigheden en het ontbreken van participatie is geen bewijs voor gebrekkig engagement. Er is niet altijd een reden voor protest en er is ook niet altijd een aanleiding voor informele hulp of een concrete vraag naar vrijwilligerswerk. Wie heel graag wil, kan altijd wel een participatiemogelijkheid vinden, maar daarom is het nog geen smoesje als mensen zeggen dat ze niet gevraagd zijn en simpelweg niet weten of hun burens hulp willen.

In ons Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) tonen mensen grote bezorgdheid over de toename van egoïsme en onverschilligheid. De manier waarop we met elkaar omgaan staat boven aan de lijstjes maatschappelijke problemen. Zo’n vier op de vijf Nederlanders is van mening dat het in ons land ‘steeds meer ieder voor zich’ wordt.² Praat men door over deze publieke zorgen en beelden, dan valt het vaak wel mee. In de eigen omgeving ziet men nog wel veel betrokkenheid en als we in een gespreksgroep van ons onderzoek met mensen die elkaar niet kennen een rondje maken over wat men zoal voor anderen of de samenleving doet, dan zijn de deelnemers positief verrast over wat er allemaal wordt gedaan. Dat verbetert de stemming, maar men kan moeilijk gelo-

ven dat het buiten de groep misschien ook wel meevalt met het gebrek aan participatie.

FIGUUR I. ONTWIKKELINGEN VAN SOCIAAL EN POLITIEK ENGAGEMENT, 1975-2011 (IN %)

Protestgeneigdheid: ‘Hoe waarschijnlijk is het dat u werkelijk iets zou proberen te doen, als u dacht dat de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen? Zou dat zeer waarschijnlijk zijn, enigszins waarschijnlijk of onwaarschijnlijk?’ = (zeer/enigszins) waarschijnlijk.

Collectieve actie: ‘Heeft u zich in de afgelopen twee jaar wel eens samen met anderen actief ingespannen voor een kwestie ... die landelijk of nationaal van belang is of die betrekking heeft op wereldproblemen als vrede en armoede?’ en ‘... die van belang is voor uw gemeente, voor een bepaalde groep in de gemeente of voor uw buurt?’ = ja (eenmaal of tweemaal).

Vrijwilligerswerk: ‘Verricht u vrijwilligerswerk, dat wil zeggen: onbetaald werk ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging?’ = ja.

Informele hulp: ‘Biedt u kosteloos hulp aan zieke of gehandicapte familieleden, kennissen of burenen?’ = ja.

Bron: Culturele veranderingen in Nederland 1975-2010/11.

WAT IS DE STEUN VOOR MEER EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID?

Laten we eerst naar enkele algemene voorkeuren voor eigen verantwoorde-

lijkheid kijken. In tabel 1 staan drie stellingen. De eerste twee bepleiten met slechts enkele woorden verschil voor een minder overheidsafhankelijke houding van burgers, en de derde voor een meer aan burgers overlatende houding van de overheid. Alleen de tweede krijgt een absolute meerderheid, maar bij alle drie zijn er duidelijk meer voorstanders dan tegenstanders.

TABEL 1. STEUN VOOR MEER EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID, 2012 (IN %)

	‘Mensen moeten meer zelf verantwoordelijk zijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen.’ (COB)	‘Mensen moeten meer zelf verantwoordelijk zijn voor hun welzijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen.’ (EEV)	‘De overheid zou meer moeten overlaten aan burgers zelf.’ (EEV)
Zeer oneens	3	2	2
Oneens	19	14	17
Neutraal/geen mening	31	27	39
Eens	38	42	34
Zeer eens	10	15	8

Bron: Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) 2012 (n = 4.874); Enquête Eigen Verantwoordelijkheid (EEV) 2012 (n = 3.359).

Natuurlijk is de steun voor meer eigen verantwoordelijkheid niet overal even groot in de bevolking. Zo is de instemming met de eerste stelling (COB) geringer bij vrouwen (42%) dan bij mannen (52%) en lager bij mensen uit een huishouden met een benedenmodaal inkomen (42%) dan uit een bovenmodaal huishouden (52%). De grootste verschillen zijn er tussen mensen met verschillende partijvoorkeuren. Van de vvd-aanhanger onder de geënuquêteerden is 73% het met de stelling eens, van de cda'ers 62%, de sgp'ers 61% en de d66'ers 57%. Aan de andere kant blijft de teller staan op 31% bij de sp, 33% bij de PvdA en 36% bij GroenLinks. Mensen met een andere of nog geen partijvoorkeur zitten meer rond het bevolkingspercentage, maar de genoemde verschillen laten wel zien dat de terminologie van eigen verantwoordelijkheid (en zelfredzaamheid, om maar niet te spreken van betutteling en bemoeizucht van de overheid als tegenbegrippen) krachtige politieke reflexen oproept.

In toelichtingen op hun voorkeuren zijn misbruik van publieke voorzieningen en de norm van individuele zelfstandigheid belangrijk om het pleidooi voor meer eigen verantwoordelijkheid te steunen, en angst voor meer ongelijkheid en compassie met zwakkeren belangrijk om het af te wijzen. De politiek en overheid als houders van het pleidooi worden vaak met argwaan bekeken: die zijn vooral uit op bezuinigingen en nemen zelf

TABEL 2. VOORKEUREN VOOR DE ZORG VOOR OUDEREN, 2011 (IN %)

‘Welke van de volgende drie mogelijkheden heeft het meest uw voorkeur als het gaat om de zorg voor ouderen?’	Allen	60+ ^a	Informele helpers ^b	Mensen die willen bezuinigen ^c
1. De overheid garandeert voorzieningen voor hulpbehoevende ouderen. Wanneer de kosten stijgen heft zij extra belasting.	34	42	28	33
2. De overheid is verantwoordelijk voor hulpbehoevende ouderen, maar probeert de kosten te beperken door een beroep te doen op vrijwillige ondersteuning van familie, buurt, enzovoort.	48	37	53	49
3. Ouderen en hun familie zijn veel meer zelf verantwoordelijk. Er is alleen steun uit collectieve middelen voor wie dat echt zelf niet kan betalen en geen beroep kan doen op familie.	14	15	14	16
4. Geen voorkeur / ik weet het niet.	5	7	6	3

^a 29% van de ondervraagden die 60 jaar of ouder is.

^b 39% van de ondervraagden die gemiddeld een uur per week of meer hulp geeft aan mensen buiten het huishouden.

^c 62% van de ondervraagden die het (zeer) eens is met ‘Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland’.

Bron: COB 2011/3 (deel van de steekproef; n = 545).

hun eigen verantwoordelijkheid vaak niet serieus. Als het gaat om beleidsmaatregelen die eigen verantwoordelijkheid moeten versterken (minder voorzieningen, meer eigen bijdragen, enzovoort) verliest het principe snel zijn charme en treden naast oneigenlijke bedoelingen van de overheid praktische bezwaren en ongewenste sociale effecten op de voorgrond in de vorming van de publieke opinie.³

Bij de stellingen in tabel 1 denken mensen vooral aan verantwoordelijkheid voor de eigen individuele situatie. Om opvattingen over eigen verantwoordelijkheid voor anderen en de gemeenschap te achterhalen, hebben we specifieke vragen gesteld. In 2011 vroegen we naar voorkeuren voor de zorg voor ouderen. Tabel 2 toont de vraag en de voorkeuren in de bevolking en in drie relevante groepen: ouderen, mensen die informele hulp geven en mensen die willen bezuinigen. De animo om ouderen en hun familie veel meer zelf verantwoordelijk te maken is nergens groot. Vrijwillige ondersteuning krijgt de meeste steun – en aanzienlijk meer van mensen die informele steun geven dan van ouderen – maar dit is ook wat volgens de meeste mensen feitelijk al gebeurt en niet iets nieuws.

Tabel 3 vermeldt hoe we in 2012 vroegen naar voorkeuren voor de besluitvorming over buurtvoorzieningen. Naast de antwoorden in de hele bevolking staan weer die van drie in dit geval relevante groepen.

De animo voor de optie met de grootste eigen verantwoordelijkheid (3) is ook hier minimaal, ook bij mensen die zelf in de buurt actief zijn en bij mensen met vertrouwen in anderen. Besluitvorming door het lokale bestuur en buurtbudgetten concurreren met elkaar; de eerste optie is wat populairder bij mensen met vertrouwen in het lokaal bestuur, de tweede bij wie actief is in de buurt. Veel mensen hebben helemaal geen voorkeur. Toen we deze vraag in het onderzoek van 2011 voorlegden, waren dat er minder en wel ten gunste van een grotere voorkeur voor het lokale bestuur.⁴ In beide onderzoeken wordt bij die voorkeur naar voren gebracht dat buurtbewoners er onderling misschien niet goed uitkomen – ruzie krijgen of dat de bewoners met de grootste mond en meeste tijd hun zin kunnen doorzetten – en dat gemeenteraad en -bestuur beter kunnen beslissen (en daarvoor overigens ook gekozen zijn en ervoor betaald worden). Daarbij wenst men wel veel inspraak. De gemeente moet goed luisteren. De steun voor buurtbudgetten komt waarschijnlijk ook meer voort uit de behoefte aan inspraak en medezeggenschap dan aan arbeidsintensieve experimenten met deliberatief zelfbestuur met de buurtgenoten (om over de volgende stap van gedwongen samenwerking bij de uitvoering van de gemeenschappelijke besluiten nog maar te zwijgen).

TABEL 3. VOORKEUREN VOOR BESLUITVORMING OVER
BUURTVOORZIENINGEN, 2012 (IN %)

‘Welke van de volgende drie mogelijkheden heeft het meest uw voorkeur als het gaat om gemeenschappelijke voorzieningen (zoals groen en bibliotheken) in de buurt?’			Mensen met vertrouwen in anderen ^b	Mensen met vertrouwen in het bestuur ^c
	Allen	Buurtparticipanten ^a		
1. Het gemeentebestuur en de gemeenteraad beslissen welke voorzieningen waar komen.	33	32	35	42
2. Buurtbewoners krijgen van de gemeente een budget dat ze in onderling overleg zelf mogen besteden aan buurtvoorzieningen.	31	41	32	32
3. Buurtbewoners zijn helemaal zelf verantwoordelijk voor de inrichting van hun buurt. Ze moeten meer zelf voorzieningen organiseren en het daarvoor nodige geld bijeenbrengen (en hoeven dan ook minder lokale belastingen te betalen).	4	6	5	4
4. Geen voorkeur / ik weet het niet.	31	21	28	23

^a 15% van de ondervraagden die zich de afgelopen 12 maanden met praktisch werk hebben ingezet voor de verbetering van de buurt of iets in de buurt hebben georganiseerd (5% praktisch, 5% organisatorisch en 15% beide).

^b 51% van de ondervraagden die in antwoord op de vraag ‘Denkt u dat de meeste mensen behulpzaam proberen te zijn of dat zij meestal aan zichzelf denken?’ een voorkeur heeft voor de eerste optie.

^c 50% van de ondervraagden die op een schaal van 0 (‘helemaal geen vertrouwen’) tot 10 (‘volledig vertrouwen’) een voldoende geeft aan het gemeentebestuur.

Bron: EEV 2012 (n = 3.359).

IS VAN DE OPROEP TOT MEER EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID MEER PARTICIPATIE TE VERWACHTEN?

Aan de 85% ondervraagden van de enquête van 2012 die bij gebrek aan activiteit in tabel 3 buiten de categorie 'buurtparticipanten' viel, is gevraagd onder welke voorwaarden ze bereid zouden kunnen zijn om wel wat voor de buurt te ondernemen: 'Welke van de volgende dingen zouden ertoe bijdragen dat u wel iets voor uw buurt gaat doen?' Er zijn vier concrete situaties voorgelegd. 29% van de non-participanten geeft aan in geen enkel geval iets te zullen gaan doen voor de buurt; 71% geeft aan waarschijnlijk iets voor de buurt te gaan doen en wel als (1) 'we als bewoners meer invloed krijgen' (25%); (2) 'de gemeente de buurt minder goed gaat onderhouden' (17%); (3) 'de gemeente een geldbedrag ter beschikking stelt waarmee buurtbewoners zelf de buurt kunnen verbeteren' (15%); (4) 'de gemeente van plan is een voorziening bij mij in de buurt te sluiten' (10%); en (5) 'anders' (14%; meerdere antwoorden mogelijk). Men toont zich dus eerder bereid iets te gaan doen als men wordt uitgenodigd met meer invloed dan als men onder druk gezet wordt met de dreigende sluiting van voorzieningen.⁵ Dat is op zich niet zo opmerkelijk. Zeggen dat je wel wat gaat doen als de gemeente voorzieningen gaat sluiten, kan begrepen worden als een uitnodiging aan de gemeente om dat dan maar te doen. In enquêtes proberen te achterhalen wat de opofferingsgezindheid (betalingsbereidheid, enzovoort) is, zal vaak geen betrouwbare informatie opleveren, niet alleen omdat mensen tactisch antwoorden of hun huidige gebrek aan opoffering willen legitimeren, maar ook omdat ze niet goed kunnen beoordelen wat ze in hypothetische situaties zullen doen.

Of burgers taken gaan overnemen en meer gaan participeren of zich juist ook gaan terugtrekken als de overheid minder gaat doen, is in het algemeen niet te voorspellen. Het zal mede afhangen van het soort voorzieningen, de tradities en organisatorische infrastructuur van de plaats waar

*Betwijfeld mag worden
of het gaat helpen als de
politiek de burgers hun eigen
verantwoordelijkheid inwrijft*

het gebeurt en de overtuigingskracht van het politieke besluit. Betwijfeld mag echter worden of het gaat helpen dat de politiek de burgers daarbij hun eigen verantwoordelijkheid inwrijft. Ten eerste speelt er wantrouwen ten aanzien van de intenties van de politiek en

de overheid (ze zijn niet eerlijk, willen hun eigen verantwoordelijkheid afschuiven, hun bezuinigingsmotief verdoezelen). Ten tweede zullen burgers zich miskend voelen (ik doe al veel, ik heb het al zo druk). En ten derde

zullen zal het toch al sombere beeld van de betrokkenheid van ‘de anderen’ worden bevestigd (als die voortdurende oproep tot meer eigen verantwoordelijkheid nodig is, doen de meeste mensen dus blijkbaar niets; en dan zou ik als gekke Henkie nog meer moeten doen?).

MAAK BETER ZICHTBAAR WAT AL GEBEURT

Er kunnen drie conclusies worden getrokken. Ten eerste, met de afname van betrokkenheid en participatie lijkt het wel mee te vallen in ons land. Ten tweede, er is veel steun voor het principe van eigen verantwoordelijkheid, maar bij concrete maatregelen en plannen overheersen eerder de zorgen en bezwaren. Ten derde, van het hameren door de politiek en overheid op meer eigen verantwoordelijkheid van de burgers valt geen grotere participatie te verwachten. Wie niets doet zal niet snel door een negatieve verwijtende oproep worden gestimuleerd, en wie wel wat doet zal gesterkt worden in het vermoeden er alleen voor te staan. Dat kan de participatie even bevorderen (‘als ik het niet doe, doet niemand het’), maar op termijn wordt het een bron van frustratie en passiviteit. Zou het niet verstandiger zijn om beter zichtbaar te maken wat er al gebeurt, hoe hedendaagse burgers in groten getale en in vele vormen al verantwoordelijkheid nemen voor anderen en voor gemeenschappelijke belangen? Zet inspirerende voorbeelden in het zonnetje, maar laat vrijwillige participatie vooral een eigen verantwoordelijkheid blijven.

Noten

- 1 Zie Paul Dekker en Joep de Hart, ‘Vrijwilligerswerk in beweging. Nederlandse cijfers in breder perspectief’, *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, cahier 2011, pp. 6-19, ook voor verschillen en verschuivingen tussen bevolkingsgroepen.
- 2 Zie de *Burgerperspectieven*, de co-wkartaalberichten, op www.scp.nl.
- 3 Paul Dekker en Josje den Ridder, *Burgerperspectieven 2011/3*. Den Haag: SCP, 2011; Josje den Ridder en Paul Dekker,

‘De publieke opinie over eigen verantwoordelijkheid’, in: Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije en Cok Vrooman (red.), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* Den Haag: SCP, 2012, pp. 277-302.

- 4 Zie Dekker en Den Ridder 2011, pp. 34-36.
- 5 Lotte Vermeij, Pepijn van Houwelingen en Joep de Hart, ‘Verantwoordelijkheid voor de eigen buurt’, in Vic Veldheer e.a. 2012, pp. 254-276. Zie ook het artikel van Evelien Tonkens en Imrat Verhoeven in dit CDV-nummer.